

УДК 314.74

Гунченко М. В.

Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФІЛЮ ТА ЧИННИКІВ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено чинники виникнення та розвитку трудової міграції українського населення. Зазначено особливості зовнішньої та внутрішньої міграції, чинниками яких стали як закономірні, так і кризові явища держави загалом та національної економіки зокрема. Перспективним напрямом оптимізації трудової міграції вважається розробка напрямів розвитку соціального та трудового капіталу через використання переваг трудової міграції у залученні інновацій та через стимулювання інвестиційної зацікавленості закордонних партнерів.

Ключові слова: трудова міграція, внутрішня та зовнішня міграція, внутрішньо переміщені особи (ВПО), чинники, евроінтеграція.

Постановка проблеми. З введенням безвізового режиму частка тих, хто має намір здійснити подорож до Європи, закономірно збільшилася, а саме на 50%. Хоча найбільш поширеною метою тих, хто планує скористатися безвізовим режимом, є відпочинок, 23% респондентів заявили, що збираються виїхати до ЄС з метою працевлаштування, чим обумовлені серйозні проблеми [8]. Адаже без віз можна здійснювати лише короткочасні подорожі (до 90 днів упродовж 180 днів) з приватною метою (туризм, відвідання друзів чи родичів, пошук бізнес-партнерів, участь у семінарах, конференціях). Право на працевлаштування не передбачено. Тобто використання українцями безвізового режиму для заробітків за кордоном може призвести до збільшення нелегальної трудової міграції, з якою пов'язані значні ризики для особи, а також вкрай негативні наслідки для країни аж до призупинення безвізового режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми міжнародної трудової міграції, причини її виникнення та наслідки для України вивчали багато вчених. Зокрема, вагомий внесок у дослідження проблеми міжнародної трудової міграції зробили такі вітчизняні науковці, як, зокрема, Є.О. Черняк, К.С. Солонінко, Я.О. Волоско, О.В. Малиновська, А.О. Надточій, Ю.Г. Козак, Д.Г. Лук'яненко, Ю.В. Макогон, І.М. Ангелко, Ю.М. Лугвіщик, О.О. Корогодова.

Незважаючи на значні здобутки наукового суспільства у вирішенні проблеми міжнародної трудової міграції, деякі питання, зокрема вивчення цього процесу в складних геополітичних умовах європейської інтеграції України, потребують подальшого дослідження та вирішення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах гострої міграційної кризи

частина європейських політиків та громадськості висловлювала серйозні побоювання щодо можливого наростання масштабів міграції українців до Європи, передусім нелегальної, після надання Україні безвізового режиму, що відчутно загальмувало безвізовий діалог. Тому актуальним є дослідження особливостей профілю української трудової міграції та умов і наслідків, що її супроводжують.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей профілю української трудової міграції та умов і наслідків, що її супроводжують.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан міграційних процесів характеризується такими даними офіційної статистики та соціологічних досліджень. У сучасну епоху міграція почалася з розпадом Радянського Союзу і встановленням незалежності України. Як показано на рис. 1, інтенсивність трудової міграції була відносно низькою протягом 1991-2008 років.

Нині обсяг внутрішньої трудової міграції становить 70% усіх рухів населення, які стосуються України. Крім того, внутрішня трудова міграція стає ще більш привабливою для українців через те, що передбачається, що частка потенційних внутрішніх трудових мігрантів збільшиться до 73% усіх потенційних трудових міграційних потоків у найближчі 12 місяців.

Демографічні дані підтверджують значне зниження кількості населення протягом останнього десятиріччя (з близько 52 мільйонів осіб у 1993 році до приблизно 45 мільйонів у 2013 році [9]). Цей процес відбувається значною мірою через природний рух населення, а не через міграцію. Згідно з даними Державної служби статистики України українське населення зменшилося майже на 3 мільйони осіб у період з 2003 по 2014 роки, або в середньому на 241 тисячу осіб щороку [6].

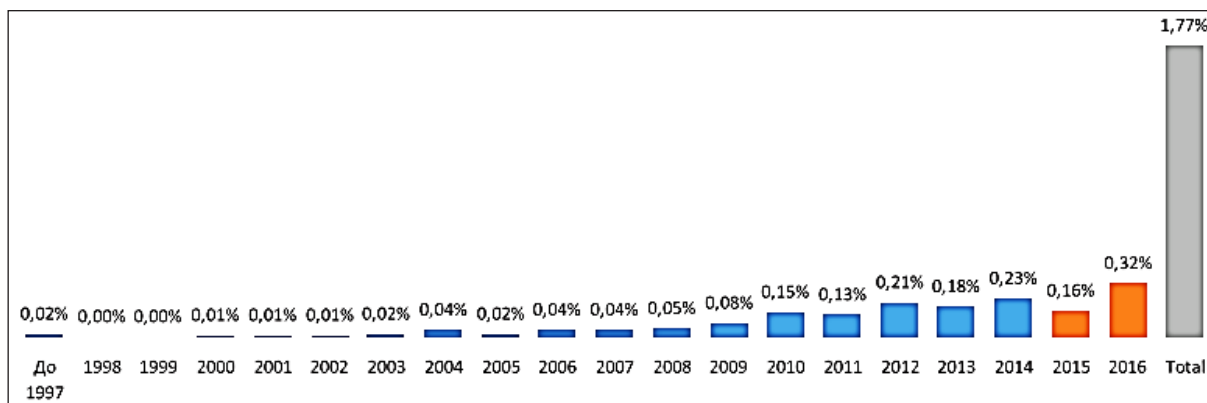

Рис. 1. Динаміка довгострокової трудової міграції, відсотки до загальної кількості населення

Основні чинники української масової трудової міграції насамперед мають економічний характер, що перетворює міграцію на механізм виживання у процесі боротьби з бідністю або уникнення безробіття. Результати опитування ДССУ 2012 року показують, що 79% українських трудових мігрантів отримували низьку заробітну плату в Україні, що стало головною причиною їхньої міграції.

Низька заробітна плата привела до чергової масової трудової еміграції, що загрожує національній безпеці. Нині, згідно з оцінками міжнародних організацій, майже 5,8 млн. наших громадян постійно перебувають на заробітках за кордоном, а щороку кількість бажаючих виїхати зростає. Ключовим мотивом виїзду на пошуки роботи є пригноблююча оплата праці. Висока заробітна плата і загальні економічні показники в країнах призначення є найсильнішими стимулами (факторами тяжіння) міграції. Згідно з даними опитування Дельфі [1] у 2010 році чистий дохід населення в Україні був майже в три рази нижчий, ніж у Російській Федерації, Чеській Республіці та Польщі, а також приблизно в десять разів нижчий, ніж в Італії та Іспанії. З іншого боку, результати опитування трудових мігрантів показують, що середній дохід українського довгострокового трудового мігранта за кордоном становив 1 550 доларів США у 2014 році (або 2 013 доларів США на одне ДГ з трудовим мігрантом у країні призначення), що було в чотири рази вище, ніж рівень середньої заробітної плати в Україні.

Оскільки робота за кордоном передбачає вищий заробіток, то половина з тих, хто виїжджає, згодна на будь-яку роботу. Такої ситуації з еміграцією не було з 1990-х років. Наші громадяни практично тікають із країни, причому молоді розглядає можливість виїзду назавжди [11]. Безвізовий режим полегшить і прискорить вплив не лише кваліфікованої, але й некваліфікованої робочої сили. Призупинити цей процес допоможе лише наближення заробітної плати до гідного європейського рівня.

Щодо кваліфікаційних особливостей мігрантів, то слід сказати, що приблизно 25 400 українських громадян отримують освіту за кордоном. Їх більшість походить з міських районів (69%), особливо з великих міст (а саме з міст із населенням більше 100 000 осіб), що відрізняється від ситуації у Молдові, де більшість студентів походить із сільської місцевості.

Міжнародні студенти, як і трудові мігранти, також демонструють відсутність гендерного балансу, а саме кількість чоловіків переважає кількість жінок у співвідношенні 2 до 1. З точки зору регіонального розподілу, на відміну від тенденцій трудової міграції, міжнародні студенти більш рівномірно розподілені між п'ятьма регіонами України. Проте західний регіон продовжує переважати за кількістю студентів, а саме 35% усіх студентів походять з цього регіону.

Три чверті цієї категорії складають особи віком 18-29 років, а решту 21% – особи віком від 30 до 44 років. Такий розподіл можна пояснити тим, що українці виїжджають за кордон для отримання університетських та аспірантських ступенів або з метою підвищення своєї кваліфікації.

Майже кожен десятий трудовий мігрант (11%) покинув країну через неможливість знайти роботу відповідно до своєї кваліфікації. Загалом визначальною характеристикою українських трудових мігрантів є їхній високий рівень освіти та професійного досвіду: 37% усіх трудових мігрантів

мають повну вищу освіту, 41% мають середню або професійно-технічну освіту. Щодо країн призначення, то частка високоосвічених трудових мігрантів в інших країнах призначення (не країни СНД і не країни ЄС) вдвічі вище, ніж у країнах ЄС та СНД. Таким чином, неможливість або небажання забезпечити належний рівень оплати праці кваліфікованим спеціалістам є провокатором міграційних процесів, що лише поглиблює кризу економічної ситуації. Як відзначають аналітики, велика кількість освічених та професійно досвідчених людей (інженери, лікарі, фахівці сектору ІТ, вчителі, агрономи тощо), долучившись до міграції, сприяє певною мірою «витоку мізків» з країни. Цей процес супроводжується певною втратою кваліфікації (втратою навичок) через те, що процес міграції часто призводить до того, що кваліфіковані трудові мігранти займаються трудовою діяльністю, яка потребує нижчої кваліфікації. Очевидно, що «витік мізків» і процеси втрати кваліфікації ставлять під сумнів відповідність потреб ринку праці результатам системи освіти.

Через низьку якість життя в Україні ще 4% трудових мігрантів вибрали іншу країну для свого проживання та працевлаштування. Незадовільні умови проживання досить часто асоціюються з втратою надії на краще майбутнє на батьківщині. Серед інших причин можна відзначити такі соціальні фактори: низькі можливості для самозайнятості та професійного розвитку, бажання поліпшити навички та продовжити кар'єру за кордоном, сімейні причини, доступ до послуг охорони здоров'я, вразливість людей до корупції та злочинності, відсутність безпеки. Геополітичні заворушення і відсутність безпеки в Україні могли спричинити пожевлення міграції з України.

Так, значне збільшення обсягу міграційних потоків сталося близько 2010 року, а ще раз у 2014 році. Можливим поясненням стрімкого росту міграції у 2010 році є відтерміновані наслідки впливу глобальної економічної кризи 2008 року на економіку України. У 2014 році економіка різко погіршилася значною мірою через геостратегічні заворушення в східних регіонах країни, в результаті чого відбулося падіння ВВП на 5,3% [3] додатково до інших негативних соціально-економічних чинників. Велика кількість внутрішньо переміщених осіб, скрутне економічне становище та збройний конфлікт – всі ці чинники, швидше за все, стануть причиною зростання обсягу зовнішньої міграції українців. Проте міграція спостерігається переважно до Польщі і стосується здебільшого мешканців Західної України. Аналізуючи наявні дані, виявляємо, що сьгодні конфлікт в Україні лише незначним чином впливає на міграцію та пошук притулку в країнах Європейського Союзу. З урахуванням величезних масштабів внутрішнього переміщення населення кількість українців, які подали заявки на отримання статусу біженця в країнах ЄС (близько 10 000 осіб у 2014 році переважно в Польщі, Німеччині та Швеції), є досить незначною [4].

Потік міжнародної трудової міграції на короткотерміновий період становить 1% від загальної кількості населення і впливає на 2% всіх домогосподарств в Україні. Річний прогноз вказує на збільшення потоку короткострокової трудової міграції на 73%, або приблизно 192 600 осіб. Ще одна особливість міграційного процесу в Україні пов'язана з великою кількістю людей, зайнятих у внутрішній мобільності, адже вона вдвічі більша, ніж кількість зовнішніх трудових мігрантів (1 643 000 осіб на 2014 рік). Загальний обсяг

внутрішньої міграції у 2014 році становив 9% від економічно активного населення в Україні [5]. Очікується, що річні темпи внутрішньої мобільності зростуть приблизно на 50%.

Як відзначається в літературі, внутрішня міграція в Україні є внутрішньо-регіональною та міжрегіональною. Загалом економічні чинники спонукають українських громадян здійснювати внутрішню міграцію. Внутрішньо-регіональна міграція стосується, зокрема, переміщення сільського населення в міські райони в тій же області. З 2000-х років цей тип мобільності становив найбільшу частку (більше половини) всіх переміщень населення всередині країни (у 2008 році – 58%, у 2012 році – 54%) [2]. Згідно з даними дослідження ЕТФ-2008 [12] економічний дисбаланс між сільськими та міськими районами, недосконалість транспортна та комунікаційна інфраструктура, недостатнє державне фінансування, нерівноправний доступ до охорони здоров'я та освіти, відсутність гідного працевлаштування і наявність крайньої убогості в сільських районах є тими основними чинниками, які стали поштовхом для відтоку населення із сільських населених пунктів у міські. Оцінюючи майбутні перспективи, бачимо, що урбанізація в Україні є постійною тенденцією, в якій 95% усіх потенційних внутрішніх мігрантів орієнтуються на міські населені пункти, зокрема великі міста. Місця походження дев'яти із десяти потенційних внутрішніх трудових мігрантів – це сільська місцевість (68%) та невеликі міста (21%).

Щодо внутрішньої міграції, то сім з десяти осіб, які здійснюють внутрішню міграцію, походять із західних (48%) та північних (23%) регіонів країни, тоді як 29% усіх внутрішніх трудових мігрантів походять зі східних, центральних та південних регіонів. Таким чином, високий рівень урбанізації та індустріалізації лівобережної частини України є чинником сталості населення в міграційному плані. Але озброєний конфлікт та руйнування промисловості регіону через економічну блокаду призвели до катастрофічних наслідків, які спровокували колосальну внутрішню міграцію.

Зупинка підприємств, що забезпечували мешканців східного регіону держави роботою, і тимчасова не контрольованість підприємств призвели до збільшення кількості вимушено вивільнених працівників відповідно до нестабілізації ринку праці Луганської та Донецької областей, і ця проблема потребує негайного вирішення. Згідно з оперативною інформацією Державної служби статистики України кількість населення Донецької області у 2014 році складала 4 297 тис. осіб, у 2015 році – 4 265 тис. осіб, у 2016 році – 4 244 тис. осіб. Кількість населення Луганської області у 2014 році складала 2 220 тис. осіб, у 2015 році – 2 205,4 тис. осіб, у 2016 році – 2 195 тис. осіб. Тобто в обох областях спостерігається лише незначне скорочення кількості населення. Кількість зайнятого населення Донецької області у 2014 році складала 1 752,4 тис. осіб, у 2015 році – 756,3 тис. осіб, у 2016 році – 748,4 тис. осіб. Тобто за три роки кількість зайнятого населення скоротилась у 2,3 рази. Кількість зайнятого населення Луганської області у 2014 році складала 877,6 тис. осіб, у 2015 році – 306,3 тис. осіб, у 2016 році – 298,5 тис. осіб, тобто за три роки скоротилась у 2,9 рази [7].

Збройний конфлікт на території Луганської та Донецької областей сприяв появі вимушених внутрішніх та зовнішніх міграцій населення. Зовнішня міграція в цьому разі стає результатом невпорядкованості процесів перереєстрації населення. Внутрішньо переміщеним особам, що прибувають із зони АТО до інших регіонів України, вкрай важко пристосуватись до нових умов та подолати психологічні бар'єри у професійній діяльності, навчанні, спілкуванні з новим оточенням та самовизначенні. До названих проблем додаються ще проблеми реєстрації на новому місці проживання та офіційного працевлаштування таких осіб, що є основою для їх благополучного проживання на новому місці та можливостей розвитку успішної кар'єри.

Станом на 12 червня 2017 року Міністерством соціальної політики України, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 593 466 переселенців з Донбасу і Криму.

Складності з офіційним працевлаштуванням ВПО можуть виникнути через втрату трудової книжки за обставин вимушеної міграції. В цьому разі дублікат трудової книжки видається на підставі заяви працівника та отриманої ним у письмовому вигляді інформації зі штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації про виникнення надзвичайної ситуації або Антитерористичного центру при Службі безпеки України про проведення антитерористичної операції на території, де працювала особа, що надається в довільній формі. Частіше зустрічаються випадки втрати паспорта чи свідоцтва про народження, в цьому разі ВПО звертаються в міграційну службу за місцем перебування, де упродовж одного дня видають тимчасове посвідчення, що підтверджує українське громадянство.

Незважаючи на спроби державних органів влади створити нову законодавчу базу для обліку внутрішньо переміщених осіб, сам процес не стає простішим та доступнішим повною мірою для кожного. Також дефіцит інформації в системі обліку про соціально-демографічні категорії внутрішньо переміщених осіб не дає змогу забезпечити потребуючих необхідною соціальною допомогою та надати рівні можливості працевлаштування в нових умовах життя.

Незважаючи на спроби державних органів влади створити нову законодавчу базу для обліку внутрішньо переміщених осіб, сам процес не стає простішим та доступнішим повною мірою для кожного. Також дефіцит інформації в системі обліку про соціально-демографічні категорії внутрішньо переміщених осіб не дає змогу забезпечити потребуючих необхідною соціальною допомогою та надати рівні можливості працевлаштування в нових умовах життя.

Високий освітній та кваліфікаційний рівні внутрішньо переміщених осіб (ВПО) свідчить про значний нагромаджений людський капітал, який може стати самостійним чинником розвитку високотехнологічних галузей промисловості та послуг з інтенсивним використанням знань у районах концентрації таких осіб.

Внутрішньо переміщені особи працездатного віку мають високий освітній та кваліфікаційний рівні, їх більшість отримала вищу освіту. Згідно з даними Державної служби зайнятості України розподіл ВПО за освітою суттєво відрізняється від освітнього рівня загальної кількості безробітних: питома частка осіб з вищою освітою серед цієї категорії становить понад 70%, професійно-технічною – 19%, початковою та середньою – 11% [7, с. 98].

Водночас сьогодні державна та регіональна політика в Україні щодо ВПО має патерналістський характер. Вона спрямована на надання соціальної допомоги та соціального захисту без урахування можливостей адресного залучення ресурсного потенціалу ВПО для його ефективного використання [5]. На приймаючих територіях не завжди є можливість реалізувати високий рівень освіти, професіоналізму, підприємницької, трудової та інноваційної активності ВПО.

Висновки. Таким чином, загальний профіль української трудової міграції свідчить про необхідність оптимізувати соціально-економічні процеси, що відбуваються в національній економіці

України на ринку праці загалом та ринку праці зокрема з метою створення умов нарощування соціального та трудового капіталу держави. Основні зусилля при цьому повинні бути сконцентровані на забезпеченні економічної самоініціативності суб'єктів господарювання для використання переваг трудової міграції задля залучення інновацій та стимулювання інвестиційної зацікавленості закордонних партнерів.

З метою найбільш повного використання наявних можливостей внутрішньо переміщен-

них осіб першочерговими завданнями визначено такі: на національному рівні – удосконалення наявного та розроблення нових законодавчих актів, особливо з питань забезпечення фінансування програм, спрямованих на використання соціального капіталу внутрішньо переміщених осіб; на місцевому рівні – трансформація загальнодержавного бачення проблем, пов'язаних із внутрішньо переміщеними особами, до потреб соціально-економічного та культурного розвитку територіальних громад.

Список використаних джерел:

1. Ed: Marta Jaroszewicz and Magdalena Lesińska, Forecasting Migration Between the EU, V4 and Eastern Europe: Impact of Visa Abolition. Warsaw: Centre for Eastern Studies, 2014. 167 p. URL: http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/migraton_report_0.pdf.
2. European Training Foundation (ETF), 2008. The Contribution of Human Resources Development to Migration Policy in Ukraine. URL: <http://www.etf.europa.eu/web.nsf/pages/home>.
3. Ukraine GDP Growth Rate. TRADING ECONOMICS. URL: <http://www.tradingeconomics.com/ukraine/gdp-growth>.
4. Ukraine: chances for a visa-free regime with the EU? The Centre for Eastern Studies (OSW). URL: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2015-02-04/ukraine-chances-a-visa-free-regime-eu>.
5. Демографічна та соціальна статистика / Ринок праці / Зайнятість і безробіття. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/rp_reg/reg_e/ean_2014_e.htm.
6. Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.org/en/operativ/operativ2015/ds/pp/pp_e/pp0515_e.html.
7. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб на ринку праці України: досвід і проблеми: тези доповідей круглого столу (26 квітня 2017 року, м. Київ) / упоряд. О.П. Канівець, Л.Г. Новаш. Київ: ПІК ДСЗУ, 2017. 106 с.
8. КМИС: для трудоустройства в ЕС собираются ехать 17% украинцев. URL: <https://mresearcher.com/2017/05/kmisdlya-trudoustrojstva-v-es-sobirayutsya-ehat-17-ukraintsev.html>.
9. Малиновская О.В. Внешние миграции населения Украины периода независимости. Demoscope. 2013. № 563. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0563/demoscope563.pdf>.
10. Міграція як чинник розвитку в Україні. Київ: MOM, 2016. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukraini.pdf.
11. Могильний О.М., Куліков Г.Т. Гідна заробітна плата як фактор соціально-економічної стабілізації. Ринок праці та зайнятість населення. 2017. № 2. URL: http://ipk.edu.ua/journal/RP-2017_2_PRINT.pdf.
12. Облік переселенців. Міністерство соціальної політики. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250060011&cat_id=244277212.

Гунченко М. В.

Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОФИЛЯ И ФАКТОРОВ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Резюме

В статье исследованы факторы возникновения и развития трудовой миграции украинского населения. Указаны особенности внешней и внутренней миграции, факторами которых стали как закономерные, так и кризисные явления государства в целом и национальной экономики в частности. Перспективным направлением оптимизации трудовой миграции считается разработка направлений развития социального и трудового капитала через использование преимуществ трудовой миграции в привлечении инноваций и через стимулирование инвестиционной заинтересованности зарубежных партнеров.

Ключевые слова: трудовая миграция, внутренняя и внешняя миграция, внутренне перемещенные лица (ВПЛ), факторы, евроинтеграция.

Hunchenko M. V.

Poltava National Technical Yurii Kondratyuk University

STUDY OF THE PROFILE AND FACTORS OF UKRAINIAN LABOR MIGRATION

Summary

The paper investigates the factors of formation and development of Ukrainian labour migration. Featured external and internal migration and factors which become it in regular and crises in the state in General and national economy in particular. Perspective direction of optimization of labour migration is seen in the development of directions of forming the social and human capital through the benefits of labour migration in the innovation and stimulation the investment interest of foreign partners.

Key words: labour migration, external migration, internally displaced persons (IDP), factors, European integration.